

Міністерство освіти і науки України Національний університет «Києво-
Могилянська академія»
Факультет соціальних наук і соціальних технологій Кафедра Школа
соціальної роботи ім. В. І. Полтавця

Кваліфікаційна робота
освітній ступінь - бакалавр
на тему: **«ПРОГРАМИ НАВЧАННЯ ФІНАНСОВІЙ ГРАМОТНОСТІ
ПІДЛІТКІВ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання,
Спеціальності
231 Соціальна робота
Мацькова Діна Петрівна

Керівник Кабаченко Н.В., канд. наук, доцент
Рецензент Бойко О.М., канд. наук, доцент

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____
«_____» _____ 2022 р.

Київ – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ПІДЛІТКІВ	7
1.1. Негативні наслідки низької фінансової грамотності серед підлітків.	7
1.2. Поняття «фінансова грамотність» та його інтерпретація.	10
1.3. Основні аспекти створення навчальних програм з фінансової грамотності.	12
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	18
2.1. Час та місце проведеного дослідження.....	18
2.2. Етапи проведення дослідження.	18
2.3. Процедура проведення дослідження.....	18
2.4. Методи та інструменти дослідження.	19
2.5. Характеристика вибірки.	20
2.6. Труднощі та обмеження проведення дослідження.....	21
2.7. Концептуалізація та операціоналізація понять.	22
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ПРОВЕДЕНОГО АНАЛІЗУ.....	24
3.1. Організації, які розробляють та впроваджують програми.....	24
3.2. Цільова аудиторія на яку розраховані програми.	25
3.3. Інклюзивність програм фінансової грамотності.	26
3.4. Умови за яких підлітки можуть брати участь у програмах.	27
3.5. Мета навчання та оцінка результатів навчання.	28
3.6. Зміст.....	29
ВИСНОВКИ.....	33
ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	34

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	36
----------------------------------	----

ВСТУП

Для українського суспільства фінансова грамотність це не вивчена та не знайома тема. У шкільній програмі поняття фінансової грамотності не зустрічається, а у сім'ях батьки не розповідають дітям, як розпоряджатися власними фінансами. Подекуди, у забезпечених сім'ях можна зустріти гідний приклад фінансово грамотної людини. Проте, якщо взяти до уваги малозабезпечені сім'ї, де часто у батьків не вистачає коштів забезпечити всі базові потреби. У такому випадку, діти не навчаються раціонально розподіляти ресурси, заощаджувати, а тим більше інвестувати. Їхні батьки не мають змоги надати гідний приклад фінансової грамотності. А у школах програму з фінансової грамотності не включено в навчальний процес.

На сьогодні світ ще й диджиталізується й фінансова сфера зокрема: банківські картки, магазини та документи тепер у смартфоні. Тобто розрахуватись за будь-яку послугу або взяти кредит можна з будь-якого місця. Хоча можливостей багато, але немає доступного для суспільства навчання, як правильно ними користуватися. Зокрема й для підлітків на сьогодні відкриваються фінансові можливості без попередньої підготовки. Будь-який банк тепер може відкрити рахунок для школяра, а він у свою чергу може користуватися доступними фінансовими операціями. Підлітки з низькою фінансовою грамотністю ризикують мати борги або ж стати жертвою шахрайських махінацій.

За даними міжнародної програми з оцінювання освітніх досягнень учнів PISA (2018) в середньому 22% учнів не досягли базовий показник фінансової грамотності, проте фінансові рішення люди приймають у відносно молодому віці. Недостатні або відсутні заощадження, борги та не вигідні інвестиції – це ознака того, що людям не вистачає фінансових знань та навичок (Lusardi and Mitchell, 2007).

Зрештою низька фінансова грамотність може стати причиною перебування особи у складних життєвих обставин. Підлітки, які не готові були розпоряджатися раціонально фінансами приймають не вигідні фінансові

рішення, не мають коштів на лікування, навчання та відпочинок. Як наслідок створюють сім'ї, які знаходяться під супроводом соціальних служб, через малозабезпеченість абоощо. Діти у таких сім'ях не матимуть практики фінансової спроможності.

Maribeth C. Clarke (2005) виявила, що у сім'ї найлегше та найправильніше моделювати й навчати дітей фінансовій грамотності, а ще найефективніше. Ця навичка, одна з важливих для успішного дорослішання. Проте часто у бідних сімей розмова про гроші викликає негативний тон, що може перерости у сварку. Звідси, батьки не навчають дітей простим фінансовим операціям. Хоча можуть бути й інші фінансові кроки, за якими спостерігає дитина: кредити, борги, витрати на алкоголь, сигарети чи наркотики. Але якщо сім'я не має багато грошей, але старається виховати дитину, щоб змогла заробляти гроші та забезпечити собі фінансову стабільність, то зазвичай це роблять директивно, через вертикально структуровану передачу. Таке транслювання досвіду викликає, особливо у підлітків, супротив та заперечення. Тому, найкраще ділитись своїм фінансовим досвідом з дітьми: розповідати як про помилки, так і про успіхи у фінансових операціях. Також потрібно частково залучати дітей до прийняття простих фінансових рішень (LeBaron, A. B., 2020).

Заклади, які займаються соціальною роботою з сім'ями можуть розробляти та впроваджувати навчальні програми із фінансової грамотності підлітків та їхніх батьків. Така робота може сприяти наснаженню підлітків бути фінансово спроможними та зменшить їх вразливість перед фінансовими труднощами.

Метою цього дослідження є вивчити програми навчання фінансової грамотності підлітків.

Завдання:

- описати труднощі підлітків у зв'язку з низькою фінансовою грамотністю;
- проаналізувати навчальні програми з фінансової грамотності, визначити їхній зміст, структуру та підходи до навчання;

- надати рекомендації щодо розробки та впровадження навчальних програм з фінансової грамотності в організаціях та закладах, що впроваджують програми та проекти із соціальної роботи.

Об'єкт дослідження: програми навчання фінансової грамотності підлітків.

Предмет дослідження: основні аспекти розробки та впровадження навчальних програм із фінансової грамотності.

РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ПІДЛІТКІВ

1.1. Негативні наслідки низької фінансової грамотності серед підлітків.

Підлітки все частіше виконують фінансові операції, мають відкриті банківські рахунки (Synchrony Financial, 2018; Lučić, 2020), через розвиток технологій та спрощені процедури їх проведення. В Україні банки створюють дитячі картки для підлітків (Monobank), а у кожний смартфон можна підключити електронний гаманець Apple Pay, Google Pay та інші. За даними UNICEF у світі кожна третя дитина до 18 років є користувачем Інтернету та має доступ до нього з мобільного гаджету. З вільним доступом до Інтернету та диджиталізацією у платіжних процесах з'явилися різноманітні варіанти електронних платежів: кредитні картки, цифрові та мобільні гаманці, безконтактні методи оплати тощо. Тепер держава, бізнеси, ГО та споживачі заощаджують час транзакцій, підвищують продуктивність та ефективність (Qian Xiao, 2020). Проте для молоді з низькою фінансовою грамотністю це спрощений шлях до надмірних витрат, боргів та шахрайських атак. У 2014 році за допомогою Apple Pay здійснювали оплату викраденою карткою. До того ж, у цих фінансово технологічних інструментах часто зустрічаються інциденти з витоком особистої інформації (KwangJong Ahn, 2019). Hastings (2013) пов'язує низьку фінансову грамотність з кредитними заборгованостями, не вмінням обирати іпотеку та її простроченням. Особи молодшого та літнього віку приймають не вигідні або необдумані фінансові рішення частіше за дорослих осіб віком від 40 до 50 років (Sumit Agarwal, 2009). У роботі Van Dam та інші (2014) вказано, що за рахунок економічної кризи у світі зросли проблеми з боргами. Проте цього б не сталося, якби не відсутність у суспільства фінансових навичок та безвідповідальна фінансова поведінка. Причому часто така проблема спостерігається саме в молоді – Van Dam визначає їх, як вразливу групу.

Азіатський інститут фінансів (2015) провів дослідження серед молоді та виявив, що вони у своєму ранньому віці мають серйозний фінансовий стрес: молодь починає жити за межами своїх фінансових можливостей та потрапляють у пастку емоційний витрат, а згодом і боргів. Їхній місячний дохід може мати меншу суму, аніж витрати. Chong, K. F та інші (2021) пов'язує це з поганою дисципліною та нездатністю займатися своїми фінансами. Можна інтерпретувати цю думку, як мало знань та навичок про фінансові операції. Якщо стрес буде тривати довгий період, то це матиме вплив на фізичне здоров'я. Окрім того, це може вражати психічне й емоційне здоров'я, особливо під час кризи у країні (Choi, L., 2009). Позитивну фінансову поведінку пов'язують з кращим фінансовим благополуччям (Joo&Grable, 2004) та зниженням фінансового стресу (Nayhoe et al., 2000).

Негативна фінансова поведінка – це відсутність планування бюджету, понаднормові витрати та заборгованість. Така поведінка може привести до фінансових труднощів у майбутньому. Щодо поведінки прийнятної, то тут передбачається вміння розпоряджатися готівкою, кредитом та робити заощадження (Malaysia Financial Planning Council, 2016). Для досягнення позитивної фінансової поведінки Parahiyangan, F. A. (2013) говорить про фінансовий менеджмент, який допоможе її досягти. Він включає в цей термін набір навичок, поведінки та рішень, які можуть змінюватись залежно від можливостей людини. До навичок можна віднести податки, заощадження, інвестиції та управління боргом. І найкраще навчитися користуватися цими навичками у дитячому або підлітковому віці. (Chong, K. F, 2021). Sabri and Aw (2019) виявили, що фінансова грамотність з раннього віку впливає на рішення щодо інвестицій та можливості планувати власні фінансові витрати. Для ефективного управління фінансами рекомендують п'ять активностей: контроль власних витрат, вчасні оплачені рахунки за квартиру, комунальні послуги тощо, планувати майбутні витрати, заощаджувати (Ida, K., & Dwinta, C., 2010).

Те, як молодь розпоряджається своїми ресурсами, формує їхнє ставлення до грошей (Zulfaris et al., 2020), а також те, як вони беруть участь у процесах на фінансовому ринку (Nguyen & Nguyen, 2020). Sabri and Aw (2019) виявили, що фінансова грамотність впливає на рішення щодо інвестицій та ймовірну можливість планувати власні фінансові витрати.

Дослідження Chong, K. F (2021) показує, що недостатня фінансова грамотність й неефективні методи управління власними ресурсами є поширеним явищем серед молоді. В той же час, достатня фінансова грамотність є життєво важливою для їхньої фінансової поведінки у старшому віці, для прийняття раціональних рішень стосовно власної освіти та забезпечення сім'ї.

Фінансові борги, які пов'язані зі надмірними витратами негативно впливають не лише на боржників, а й на суспільство в цілому. Це пряма втрата доходів національних банків, бізнесу, страхових компаній або державних будь-яких інших організацій. До того ж збільшуються витрати на соціальне забезпечення населення та непрямі витрати, які виникають унаслідок збільшення кількості випадків проблем зі здоров'ям, інфекційних захворювань, алко-, наркозалежності та не доглянутість дітей у сім'ях, де є проблеми зі заробітками та кредитуванням (De Witte, 2020).

Таким чином, дослідники стверджують, що знання з фінансової грамотності матимуть значний вплив на добробут громади на різних рівнях, тому що це зможе допомогти підліткам, а згодом і у дорослому житті, обґрунтовано керувати своїми фінансовими ресурсами. Kefela (2010) звертає нашу увагу на важливість фінансової грамотності на усіх рівнях життєвого шляху – що дає особі ефективно керувати своїми фінансовими рахунками й має здатність зробити важливий внесок у здоров'я та економічні результати.

Тож, до негативних наслідків низької фінансової грамотності, ми можемо віднести вразливість від шахрайських диджиталізованих злочинів, споживацька поведінка (витрат більше, ніж доходів), невігідні покупки, кредитні

заборгованості, психологічний стрес, а також можливі проблеми зі здоров'ям. Окрім того, низька грамотність кожної людини негативно впливає на суспільство в цілому. Доречно згадати про надмірні соціальні виплати, які обтяжують працездатне населення. До цього також відносять й втрату доходів національних банків та бізнесу. Навчати фінансовій грамотності рекомендують змалку. Потрібно навчати планувати майбутні витрати, заощаджувати, інвестувати та управляти боргами.

1.2. Поняття «фінансова грамотність» та його інтерпретація.

Концепт «фінансова грамотність» (англ. «Financial literacy») використовується в широкому значенні – володіння знаннями про фінансову відповідальність. Його описують, як процес, який відбувається протягом усього життя. Важливість цього процесу в тому, що раннє усвідомлення принципів фінансової грамотності перетвориться на компетенцію у фінансових питаннях у дорослому віці (O'Neill B., P. Brennan, 1997). У ще ширшому контексті фінансова грамотність означає розуміння та знання фінансових концепцій. Вона має вирішальне значення для ефективного прийняття споживачами фінансових рішень, які потенційно можуть призвести до покращення фінансової безпеки та добробуту на рівні сім'ї. Фінансову грамотність зазвичай вимірюють на індивідуальному рівні, а потім об'єднують за групами, такими як учні середньої школи або дорослі з низьким рівнем доходу, щоб забезпечити макро погляд. Remund (2010) зазначає, що багато концептуальних визначень фінансової грамотності стосуються наступних категорій: (1) знання фінансових концепцій, (2) здатність спілкуватися про фінансові концепції, (3) здатність до управління особистими фінансами, (4) вміння приймати відповідні фінансові рішення та (5) впевненість в ефективному плануванні майбутніх фінансових потреб. У нашому випадку, найважливішими є такі елементи як управління особистими фінансами та вміння підлітками приймати фінансові рішення.

Комісія з фінансової грамотності та освіти FLEC (2011), яка була створена від Міністерства фінансів США, щоб забезпечити стабільне фінансове

благополуччя для всіх осіб та сімей в Америці, визначає фінансову грамотність як «здатність використовувати знання та навички для ефективного управління фінансовими ресурсами протягом усього життя фінансового добробуту» та здатність як «здатність особистості, заснована на знаннях, навичках та доступі, ефективно управляти фінансовими ресурсами».

Після пандемії Covid-19 стратегія FLEC 2020 року була спрямована на підтримку фінансової освіти у ще більших масштабах та скоординованого національного підходу до надання споживачам ресурсів для прийняття обґрунтованих фінансових рішень – навчання фінансової грамотності населення.

Фінансова грамотність: здатність використовувати знання та навички для ефективного управління фінансовими ресурсами протягом усього життя фінансового добробуту (PACFL, 2008). Однак незрозуміло, наскільки широко прийнято визначення President's Advisory Council on Financial Literacy, які працюють при Міністерстві фінансів США, щоб покращити людські знання щодо використання фінансових продуктів та послуг, розширити доступність та забезпечити захист споживачів.

Використання порівнянного, послідовного та подібного визначення серед науковців і політиків необхідне для просування у цій галузі, проте існує різноманітність значень; і сьогодні широке застосування єдиного визначення не є очевидним (Hastings et al., 2012; Hung et al., 2009). Чітко визначене та єдине визначення, яке постійно використовується, допомагає освітянам та організаціям розробляти програми фінансової освіти, які є змістовними та ефективними для споживачів (Remund, 2010).

Фінансова грамотність, як вузьке поняття досить часто вживається як синонім поняття фінансова спроможність. Серед науковців існує загальна згода, що фінансова грамотність є необхідною складовою фінансових можливостей споживача (Sherraden, 2013, Xiao, Chen, & Sun, 2015).

Також визначають фінансову грамотність, як здатність людей обробляти інформацію про економіку та фінансові операції, приймати обґрунтовані рішення щодо фінансового планування, заощаджень, боргів та пенсій (Lusardi, 2010).

А OECD-INFE (2016) говорить про те, що фінансова грамотність – це набір та комбінація теоретичних та практичних знань, навичок, ставлення та поведінки, що необхідні для прийняття обґрунтованих та раціональних фінансових рішень і, як наслідок, досягнення індивідуального фінансового благополуччя. Таким чином, поняття фінансової грамотності є багатовимірним та відображає не лише знання, а й навички, ставлення та реальну поведінку. Мати достатню фінансову грамотність необхідно для покращення свого фінансового майбутнього та бути здатними задовольняти свої поточні потреби без фінансових помилок.

Отже, в основі визначення «фінансова грамотність» лежать набір теоретичних знань та практичних навичок, які допоможуть забезпечити у майбутньому фінансове благополуччя особистості, сім'ї та суспільства загалом. Щоб бути фінансово спроможним або фінансово грамотним потрібно знати основні фінансові концепції та вміти ними володіти в особистому житті.

1.3. Основні аспекти створення навчальних програм з фінансової грамотності.

На думку Жана Піаже (1960) якісна та прогресивна освіта – це забезпечення різноманітності у методологіях: поєднання теорії та практики зі співпрацею, груповим навчанням та взаємозалежною роботою. Інтерактивний метод навчання стимулює до отримання нових знань з раннього віку. Фінансова грамотність це складні навички та специфічні операції, які потрібно пояснювати наочно, цікаво та інтерактивно. Такий підхід ефективніший та більше привертає увагу до теми.

Незалежна установа в Індонезії, яка регулює й стежить за банками та захищає їхніх користувачів, Financial Services Authority (2016) розробили доступну класифікацію рівня фінансової грамотності, яка включає найвищий та найнижчий рівні: добре обізнаний, теоретично обізнаний, менш обізнаний та неграмотний. Перший рівень стосується того, хто теоретично має знання та переконання про державні та приватні установи фінансових послуг; знає про фінансові продукти та послуги, сюди ж входять, переваги та ризики, права та обов'язки, які має виконувати людина. До того ж на найвищому рівні особа має володіти і навичками, щоб мати змогу використовувати продукти фінансових послуг. На другому рівні людина має всі знання, що і на першому етапі, але практично застосувати не вдається. Третій рівень про знання без конкретних навичок, але знань вже набагато менше. І останній – неграмотний. На цьому рівні людина абсолютно нічого не знає про установи, фінансові послуги й зовсім не має навичок для здійснення грамотних фінансових операцій.

Chong (2021), Mitchell, O. S. (2011) та Poterba, J., Venti, S., & Wise, D. A. (2007) доводять, що фінансова грамотність серед молоді низька. Лише менше третини молодих людей, згідно їх оцінки, володіють базовими знаннями про відсоткові ставки, інфляцію та диверсифікацію ризиків. На думку Chong є підстави вважати, що фінансова грамотність тісно пов'язана із соціально-демографічними характеристиками та фінансовою грамотністю дорослих членів сім'ї.

На фінансову грамотність можна дивитися, як на інвестицію в людський капітал – це корисно для держави у контексті всіх фінансових рішень, чи то заощадження чи іпотека (Lusardi and Mitchell, 2010). Відповідно для того, щоб уникнути негараздів про які вже чимало авторів згадувало потрібна фінансова освіта в школах. Дослідження Molly & Hayes (2010) говорить, що на сьогодні довгострокова ціль США – це освіта фінансової грамотності, бо такі навчальні програми можуть сприяти економічному розвитку.

Результати дослідження (Chong, 2021; Fabris and Luburic, 2016) акцентують увагу на тому, що уроки фінансової грамотності мають бути запроваджені в усіх школах, коледжах та університетах, як частина звичайної навчальної програми – оскільки вони ключові дійові особи майбутнього економічного розвитку. Крім того, вони виявили, що батькам необхідно бути вчителями з позитивної фінансової поведінки вдома, щоб діти могли перейняти її на всіх етапах свого життя.

NEFE (2021) розробили екосистему особистих фінансів в середині якої стоїть людина з фінансовим благополуччям. Вони зазначають, що для його досягнення потрібно сфокусуватися на трьох гілках: фундаментальні фактори, фінансові знання й досягнення та фінансові дії й результати. До фундаменту відносять сім'ю, цінності, загальні знання соціально-економічний та географічний фактор. Щодо знань, то це доступність та наявність теоретичних й практичних вмінь. А дії – це наявність можливості вибору, хід думок та прийняті рішення.

Наразі важливість навчання фінансової грамотності досить велика, тому для реалізації фінансової грамотності, всі програми навчання з фінансової грамотності мають підтримувати різні сторони, а саме сім'ї, школи та громади (Rilsha & Fachrun Nissa, 2019). Оточення формує людей, як особистостей – фінансову грамотність, в тому числі. У молодшому віці з дітьми спілкуються найчастіше батьки, від яких вони перебирають багато знань та звичок. Вони переймають поведінку та моделюють її, спостерігають за інформацією навколо, щоб діяти так само (Bandura, 1986). Сім'ї та навчальні заклади мають заохочувати підлітків до заощадження, навчати не імпульсивним, потрібним та запланованим покупкам – орієнтуватися на досягнення фінансового добробуту. А органи влади повинні забезпечити доступність і легкість доступу до фінансових експертів і консультантів для молодих працюючих дорослих, щоб вони могли отримати належну консультацію. Все більше країн вимагають, щоб

фінансове планування викладалося в середніх школах (Consumer Research and Resources Centre (CRRC), 2012).

Для будь-якого навчання потрібний стійкий, систематичний та скоординований підхід, щоб особа змогла засвоїти певні навички та сприяти зміні своєї поведінки. Для підлітків фінансова грамотність необхідна, щоб забезпечити формування позитивної фінансової поведінки. Дослідники виявили, що потрібно мати достатній внутрішній стержень для цієї зміни, саме він буде найсильнішим детермінантом у порівнянні з навчанням (Chong, 2021).

Водночас, підлітки, які отримують першу заробітну платню, повинні усвідомлювати важливість володіння правильною фінансовою поведінкою: вміти складати бюджет, контролювати свої витрати, постійного записувати витрати, практикувати заощадження і планувати кошти на несподівані витрати. Висока фінансова грамотність пов'язується з меншою кількістю заборгованостей, більшими ставками заощаджень та меншою кількістю банкрутств (Bernheim, 2001). Migheli & Moscarola, (2017) пропонують навчити людину відкладати задоволення своїх бажань, бо це допомагає з більшим ефектом заощаджувати кошти та уникати кредитних заборгованостей.

Вміння заощаджувати ще змалку може привести до фінансової стабільності у дорослому віці. Окрім того, зацікавленість у темі, попереднє навчання фінансовим аспектам і наявність банківського рахунку – це чинники, які гарантують високий рівень грамотності серед підлітків (Lučić, 2020). Тож навчання фінансовим процесам повинно бути доступним для учнів середніх шкіл, як було сказано попередніми дослідниками.

Автори навчальних матеріалів мають враховувати досвід учасників програми, зважати на диференційованість навчання, змінювати їхню поведінку та ставлення до фінансів (Lusardi, A., & Mitchell, O., 2017). Варто звернутися і до розуміння поняття фінансова інклюзивність, Міжнародна організація економічного співробітництва та розвитку (OECD, 2016) визначає це, як доступ

до певних фінансових продуктів та послуг та досвід роботи з грошима та будь-якими іншими фінансовими операціями. Якщо підліток має відповідні ресурси, щоб мати доступ до взаємодії з фінансовими операціями, то він більш впевнено себе почуває (Ida, K., & Dwinta, C. Y., 2010) та відкритий до навчання.

OECD (2017) виявили позитивну кореляцію між тим, наскільки підліток включений у фінансові процеси та його фінансовою грамотністю.

Chong (2021) рекомендує при створенні навчальних програм розібратися у поняттях «бідність» та «багатство», зрозуміти, які проблеми зустрічаються у людей в економічній сфері, дізнатися, що означає «жити економно» та визначити, якими бувають фінансові ризики.

В свою чергу Hensley (2017) ж включає в обов'язковий елемент навчання фінансової грамотності, формат дискусії про саму програму або обговорення питань про гроші разом з учасниками. Про колективну участь згадували також Otter (2010), у їхньому звіті викладачі взаємодіють з учасниками програми для її оптимізації під потреби аудиторії. Lührmann, M (2015) стверджують, що підвищити інтерес підлітків до вивчення не просто, проте, якщо використовувати правильний підхід, то все може вдатися.

Підсумовуючи, викладання фінансової грамотності перш за все має відбуватися у кожній школі, коледжі та університеті. Проте, крім доступності потрібно, щоб сім'я та громада підтримували підлітків у отриманні знань про фінансові операції: на прикладі показувати раціональні рішення, давали можливості самостійно здійснювати покупки та планувати витрати. До того ж, варто враховувати спроможність кожної дитини навчатися та її доступність до будь-яких фінансових операцій. Також важливим, але непомітним аспектом у навчанні фінансової грамотності є зацікавленість дитини та внутрішня дисципліна.

Таким чином, даний аналіз свідчить про те, що між проблемами підлітків з фінансовими операціями та їхньою фінансовою грамотністю існує причинно-

наслідковий зв'язок. Їхнє невміння планувати витрати, заощаджувати, інвестувати та розуміти основи кредитування – це причина стресу, боргів, бідності та життя без фінансової подушки з більшими витратами, ніж доходами. Для того, щоб отримати ці знання дослідники визначили необхідні умови: доступність знань у всіх школах, підтримка родини та оточення, інклюзивність, зацікавленість у фінансових знаннях та навчання особистісним якостям.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Час та місце проведеного дослідження.

Дослідження було проведене на основі аналізу 16 програм з таких країн, як Сполучені Штати Америки, Великої Британії та України з квітня по червень 2022 року.

2.2. Етапи проведення дослідження.

До етапів цього дослідження можна віднести огляд літератури, аналіз контенту та визначення результатів. З квітня по червень 2022 року було проведено огляд переважно закордонних досліджень стосовно фінансової грамотності, проблем підлітків через низьку фінансову грамотність та рекомендацій різноманітних дослідників щодо розробки навчальних програм.

У травні було обрано метод дослідження (контент-аналіз) та пошук навчальних матеріалів за принципом доступності. Було обрано ті програми, які мали на меті навчання фінансовій грамотності, були безплатні та мали можливість для перегляду теоретичних матеріалів та інтерактивних завдань в межах даних програм.

Наступний етап передбачав визначення основних критеріїв за якими буде проводитися аналіз обраних програм (червень 2022) та власне проведення критичного аналізу цих програм та їх опис. До цього ж етапу входило формування практичних рекомендацій для створення навчальних програм фінансової грамотності підлітків.

2.3. Процедура проведення дослідження.

В результаті вивчення та аналізу літературних джерел, представлених, в основному, закордонними авторами було визначено низку негативних наслідків,

які спричиняє низька фінансова грамотності молоді. Для підвищення фінансової грамотності необхідно навчати підлітків базовим фінансовим операціям.

Основним джерелом пошуку став ресурс Міністерства освіти США «Financial Literacy for All», було представлено низку навчальних програм в США для молоді з фінансової грамотності. Зрештою, це дало поштовх пошукати на сайтах міністерств в інших країнах.

Наступною базою для пошуку стали платформи онлайн курсів, де були знайдені курси з фінансової грамотності переважно для осіб, які мають досвід фінансових операцій. Також було проведено пошук програм на платформах міжнародних неурядових організацій.

Після пошуку та розміщення всіх програм в одному документі було проведено детальний огляд їхньої доступності та повноти інформації для дослідника.

Перед аналізом було виділено декілька основних категорій на які варто було звертати увагу досліднику. Проте, у ході аналізу було додано й декілька додаткових категорій. Після аналізу ми сформуvalи низку рекомендацій, які варто було б врахувати організаціям та закладам, що займаються соціальною роботою з підлітками для програм фінансової грамотності.

2.4. Методи та інструменти дослідження.

Для проведення дослідження було використано якісний дизайн, який передбачав використання методу контент-аналізу для отримання даних.

Аналіз програм з фінансової грамотності відбувався за наступними категоріями:

- організації та заклади, які розробляють та впроваджують програми;
- цільова аудиторія на яку розраховані програми;
- інклюзивність;
- умови за яких підлітки можуть брати участь у програмах;

- мета навчання та оцінка результатів навчання;
- зміст навчальних програм;
- формат та методи навчання.

2.5. Характеристика вибірки.

У даному дослідженні використовується вибірка доступності. До вибірки увійшли програми фінансової грамотності, які передбачали навчання підлітків від 13 років. Для пошуку програм використовувались такі бази даних: Міністерство освіти та Міністерство фінансів (США), платформи безплатних курсів, як Prometheus або Відкритий Університет Майдану, міжнародні неурядові організації тощо. У зазначених джерелах було знайдено близько 50 програм, з яких у вільному доступі були лише 19 програм. Із зазначених програм 3 програми не містили усієї, необхідної для вивчення інформації, тому вони не увійшли до вибірки. В результаті було проаналізовано 16 програм, вони були досить повні для нашого дослідження. Назва та посилання на доступні навчальні програми представлені в таблиці 2.5.1.

Таблиця 2.5.1 Навчальні програми з фінансової грамотності

№	Назва	Сайт
1	Hands on Banking	https://handsonbanking.org/resources/financial-aid-for-higher-education/
2	How The Market Works?	https://www.howthemarketworks.com/
3	Consumer Financial Protection Bureau	https://www.consumerfinance.gov/consumer-tools/money-as-you-grow/teen-young-adult/
4	Money Smart	https://playmoneysmart.fdic.gov/games
5	The Mint	https://www.themint.org/teens/

6	JA Economics for Success	https://jausa.ja.org/programs/ja-economics-for-success
7	The Money House	https://mybnk.org/our-work/financial-education/the-money-house/
8	Онлайн-курс «Фінансова грамотність»	https://optima.study/finansova-gramotnist
9	Фінансова грамотність	https://impactorium.org/uk/courses/finansova-gramotnist/
10	FinIQ International	http://fs.edukit.vn.ua/finansova_gramotnist/
11	Cashflow Classic	https://www.richdad.com/products/cashflow-classic
12	Фінансова грамотність	https://www.youtube.com/channel/UC9UVsUVB-xqLLArmb-pJdTww/videos
13	Фінансова грамотність для підлітків	https://www.youtube.com/watch?v=ABZrQ16juDY
14	Фінансова грамотність. Фінанси. Що? Чому? Як?	https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi-pidruchniki-ta-navchalno-metodichni-posibniki-rekomendovani-mon/navchalni-materiali-finance-gramotnist-finansi-sho-chomu-yak-dlya-uchniv-10-11-klasivv
15	Personal Finance Empowered	https://onewestbank.everfi-next.net/welcome/financialeducation-achieve
16	Money mechanics	https://www.mybnk.org/our-work/financial-education/money-mechanics/

2.6. Труднощі та обмеження проведення дослідження.

Одним з обмежень цього дослідження було лімітований доступ до Інтернету, у зв'язку військовими діями та повітряною небезпекою на території України.

Окрім того, значна частина програм з фінансової грамотності були недоступні для дослідника, оскільки доступ до них мали лише члени певної спільноти. Також часто для отримання доступу до змісту програми потрібно було заплатити.

Також обмеженням стало те, що вибірку потрапили лише ті програми, які були написані мовами доступними для дослідника: українською та англійською, що виключає охоплення програм написаних іншими мовами.

2.7. Концептуалізація та операціоналізація понять.

Навчальні програми – це розроблені фінансовими експертами текстові, візуальні, аудіо матеріали для досягнення учасниками результатів навчання.

Зміст навчальних програм стосується теми фінансової грамотності, тобто поняття грошей, знання базових фінансових операцій та тих операцій, які приведуть до збагачення особи.

Кожна навчальна програма має визначити, як саме вона буде виглядати та як фізично отримати до неї доступ – це й називається, у нашому дослідженні, форматом. Теорія та практичні завдання можуть подаватися у форматі онлайн або офлайн.

Методи навчання стосуються наступного: текстові статті з теорією, відеоуроки, ігри, робота в групі, тести та запитання з відкритими відповідями.

Інклюзія – це процес збільшення ступеня участі всіх громадян в соціумі, у тому числі людей з інвалідністю та інших маломобільних груп населення (Кабінет Міністрів України).

Підлітки в даному дослідженні – це молоді люди віком від 13 років до 18 років, які починають робити свої перші фінансові операції.

РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ПРОВЕДЕНОГО АНАЛІЗУ.

3.1. Організації, які розробляють та впроваджують програми.

З 1996 року за кордоном почали роботу над освітою молоді з фінансових процесів та операцій. В Україні цей процес активно почав розвиватися з 2016 року, коли з'явилося достатньо програм, які поширювалися серед суспільства. У дослідженні було проаналізовано 16 програм, які навчають заощаджувати, інвестувати, планувати витрати, чинити благодійність та вміти оперувати звичайними фінансовими операціями, як оплатити оренду тощо. Вони були актуальними на час створення й залишаються дотепер, допоки не будуть впроваджені в усіх освітніх закладах для загальної фінансової освіченості суспільства.

Навчальні програми фінансової грамотності перш за все, зокрема у США, впроваджують державні установи. 4 програми були розроблені проєктами від Міністерства освіти та Міністерства фінансів. Одна з цих програм була створена від української державної партії «Самопоміч» за підтримки фінансового експерта.

Значна частина, а саме 7 програм, були впроваджені комерційними організаціями, серед яких представники сфер страхування, інвестицій, банківської справи та ігрового бізнесу. Деякі бізнеси не розробляють матеріали самостійно, але долучаються фінансовою підтримкою або своєю експертизою до громадської організації чи такої, що займається соціальними проєктами. Серед усіх проаналізованих програм, є одна, яка була впроваджена Центром «Корпоративної соціальної відповідальності» за підтримки державних банків.

Громадські та/або благодійні організації також займаються впровадженням програм фінансової грамотності. Серед проаналізованих програм таких є три, дві з яких впроваджено для молоді Великобританії, а інша

– України. Міжнародні неурядові організації також займаються розробкою програм, у нашому дослідженні це програма «Трансформація фінансового сектору».

Таким чином можна стверджувати, що більшість програм в США та ВБ були розроблені та впроваджені в період з 1996 року по 2007, а в Україні з 2016 по 2020 рр. Важливо зазначити, що більшість зарубіжних програм були розроблені фахівцями комерційного сектору, що свідчить про їхню експертність у фінансових операціях. Щодо України, то вивчені програми впроваджувалися недержавними та міжнародними організаціями.

3.2. Цільова аудиторія на яку розраховані програми.

З 14 проаналізованих програм було ідентифіковано, що особи будь-якого віку мають доступ до програм. Програма FinIQ International, яку впровадила ГО «Філософія Серця» рекомендована для 15-16 років, хоча автори не забороняють брати участь, як молодшим, так і старшим за віком. Подібна політика спостерігається у програмі «Cashflow», лише її автори радять починати участь у програмі з 14 років.

Благодійна організація «MyBnk» свою програму The Money House розробила для специфічної аудиторії віком від 16 до 25 років, а Money mechanics – від 11 років. Саме у такому віці підлітки починають заробляти гроші, а деякі жити самостійно та орендувати житло. Ця програма орієнтована на те, щоб навчити підлітків розуміти щоденні фінансові операції та вміти їх самостійно проводити.

Окрім орієнтації на підлітків, розробники програм також звертаються й до батьків та вчителів, які з ними взаємодіють. До прикладу, страхова компанія Northwestern Mutual, яка запровадила програму The Mint, надає робочі матеріали дорослим для взаємодії та навчання дітей фінансової грамотності.

Програми, які запровадили Міністерство освіти та Міністерство фінансів у США поширюють у середніх та старших школах. Окрім того, проєкт розроблений USAID «Трансформація фінансового сектору» був затверджений Міністерством освіти України та розрахований на учнів старших класів.

Тож проаналізовані програми розраховані переважно на підлітків, які лише починають мати справу з грошима. Проте більша частина з цих програм буде корисна й для дорослих, які хочуть підвищити свою фінансову грамотність. Батьки та вчителі також можуть використовувати ці матеріали для навчання своїх дітей або учнів.

3.3. Інклюзивність програм фінансової грамотності.

Серед 16 проаналізованих програм, лише 2 програми передбачали доступ для осіб з вадами зору та слуху. До того ж вони були розроблені з метою залучити саме людей з інвалідністю до вивчення фінансової грамотності.

Одна з них орієнтується лише на підлітків з вадами слуху та розроблена у форматі онлайн курсу. Впроваджена за підтримки американської організації OneWest Bank, яка є підрозділом First Citizens Bank. Іншу програму розробила благодійна організація «MyBnk» для людей з вадами зору та слуху, яка передбачає офлайн взаємодію. Ці навчальні проєкти безплатні, проте не поширені для підлітків з вадами у державних навчальних закладах.

Решта програм не надали інформацію про можливість участі підлітків з вадами зору, слуху тощо. Значна частина з них містять відеоуроки без субтитрів та сурдоперекладача або текстові матеріали, які не супроводжувались аудіодоріжкою. А офлайн заняття не передбачали тренерів зі знаннями мови жестів.

Отже, з 16 проаналізованих програм інклюзивні лише 2, які впровадженні у країнах США та Великобританії. В Україні таких програм знайдено не було. Тому ми можемо припускати, що організації, які запроваджують програми з фінансової грамотності у більшості не беруть до уваги потреби людей з інвалідністю.

3.4. Умови за яких підлітки можуть брати участь у програмах.

З 16 проаналізованих програм, 13 мають одну неоголошену умову – мати доступ до Інтернету. Без цього інструменту підліток не матиме доступу до безплатних знань з фінансової грамотності.

Проте з усіх навчальних програм все ж один онлайн-курс бере платню за доступ до навчання. Дистанційна школа «Оптіма», курс якої передбачений для підлітків від 14 до 17 років. Навчання впродовж 2 місяців і коштує 3 000 грн.

Решта 15 програм безплатні, проте деякі мають специфічні вимоги. До прикладу, британський проєкт «The Money House» передбачає, що їхня цільова аудиторія буде мати власне або орендоване житло.

Для того, щоб взяти участь у програмі Cashflow Classic офлайн, потрібно замовити необхідні навчальні матеріали. А для онлайн участі потрібно зареєструватися. Програма How The Market Works? так само вимагає реєстрації.

Проєкти від БО «MyBnk» та ГО «Філософія Серця» передбачають офлайн зустрічі у невеликих групах з тренерами фінансової грамотності. Для цього потрібно попередньо зареєструватися або зареєструвати свою дитину, учня.

Для двох американських програм рекомендовано, щоб молода особа мала відкритий рахунок та попередній досвід заробітку. Ці вимоги створені для того, щоб особа могла повноцінно та реалістично порахувати скільки коштів вона

зможе заощадити. А також вона зможе орієнтуватися в тому, які вакансії доступні для її віку та досвіду.

В підсумку, умови для участі підлітків у навчальних програмах відносно прості, проте все ж мають обмеження. Головні з них для онлайн програм – це мати будь-який пристрій для доступу в Інтернет, відкритий рахунок й досвід заробітку та базові знання реєстрації. Програми, які передбачають проведення заняття офлайн вимагають мати власне або орендоване житло, реєстрацію та фізичну присутність.

3.5. Мета навчання та оцінка результатів навчання.

Метою кожної з проаналізованих програм є надання теоретичних знань, щодо того як керувати своїм фінансовим життям, при цьому частина програм включає ще й здобуття практичних навичок. Проте у кожній меті спостерігаються різні фокуси: на підтемі фінансової грамотності, на конкретній цільовій аудиторії або ж на проблемі, яку ця програма вирішує.

До підтем, які програми включали у мету входили знання про фінансову систему, фінансові установи та послуги, інвестування, ведення особистого та сімейного бюджету, фондовий ринок та кредитування малого бізнесу. Розробниками цих програм були приватні бізнеси та банківські установи.

Специфічну цільову аудиторію в меті виділяли ті організації, які розробляли програми для людей з вадами слуху та зору. Вони прагнуть навчити їх основам повсякденних фінансових операцій та підвищити фінансові можливості. У нашому аналізі розробкою таких програм займалися громадські та благодійні організації.

Про проблеми та їх запобігання, то найчастіше організації згадували фінансове неблагополуччя, безпритульність, ризики кредитування та фінансові пастки. Їхня мета стосується захисту молоді від подібних негативних наслідків

низької фінансової грамотності. У нашому дослідженні розробляли такі програми державні установи.

Більшість програм не передбачають отримання сертифіката після проходження програми. Лише одна з них по закінченню видає сертифікат проходження онлайн курсу – «Фінансова грамотність» від дистанційної школи «Оптіма».

Окрім того, 2 навчальні програми передбачають тестування для перевірки отриманих знань. Вони розроблені таким чином, щоб неправильні відповіді не перешкоджали переходити до наступної теми.

Програми, які мають формат роботи з тренерами, дають можливість учасникам перевірити свої знання у ході роботи.

Отже, кожна проаналізована у цьому дослідженні навчальна програма має на меті навчити підлітків фінансової грамотності. Проте частина з них фокусується на специфічній підтемі фінансової грамотності, конкретній цільовій аудиторії або ж соціальній проблемі. Бізнеси обирають тему у якій мають достатньо експертизи, благодійні організації впроваджують програми для конкретної цільової аудиторії, а державні установи через навчальні програми з фінансової грамотності мають за мету вирішити соціальні проблеми.

3.6. Зміст.

Більшість програм до свого змісту включили базові елементи фінансової грамотності: способи заробітку, планування витрат, заощадження, кредитування та інвестування. Проте існують все ж значні розбіжності, а саме на що сфокусовані дані програми.

У змісті навчальних програм від українських розробників ми бачимо теми сімейного бюджету, безпечного кредитування, проте не включено в програму теми інвестування, благодійності та захисту власного майна, життя тощо.

З іншого боку, проаналізовані нами програми, які були запроваджені в США або Великобританії не включають у зміст тему сімейного бюджету.

У змісті зустрічалися теми, які спрямовані на здобуття soft skills – це лідерські навички, командна робота та практика благодійності. А також зустрічалися одиничні теми про те, як обирати акції для купівлі та як їх продавати, про придбання нерухомості, про малий бізнес та фінансових шахраїв.

У багатьох програмах зміст дуже широкий та намагається охопити всі аспекти фінансової грамотності. Але одна з програм How The Market Works? сфокусована на одній специфічній темі акцій та процесів пов'язаних з ними.

Серед відмінностей по змісту навчальних програм різних країн було виділено тему захисту майна та життя, яка зустрічається у програмах уряду США та страхової компанії. А в українських та британських програмах вона зовсім не згадується.

Усі проаналізовані програми містять схожі за змістом теми. Проте ми спостерігаємо культурну відмінність, яка впливає на наповнення навчальних програм з фінансової грамотності.

3.7. Формат та методи навчання.

З усіх програм, 4 розраховані на офлайн взаємодію, 2 пропонують онлайн та офлайн формат. Решта 10 передбачають лише онлайн навчання.

Більшість програм застосовують інтерактивні методи навчання: учасники більше взаємодіють з матеріалом, аніж просто його пасивно сприймають. До

таких методів розробники включали роботу в групі, ігри, короткі тестування та рефлексії.

Програма «Трансформація фінансового сектору» складається з підручника та зошита з фінансової грамотності. У першому подана теоретична частина, а в другому різного типу завдання: встановити відповідність, дослідити певне явище зі свого життя, дати розгорнуту відповідь, попрацювати в групі або розв'язати задачу. А програма Consumer Financial Protection Bureau розроблена у форматі паперового підручника. Учасники програми мають змогу замовити його у текстовому вигляді.

Особливість програми Hands on Banking в тому, що розробники дають практичні поради підліткам, як користуватися грошима, як інвестувати та створювати свій бізнес. Вони використовують відеоуроки та текстові повідомлення. Схожий підхід з порадами також використали розробники програм The Mint та How The Market Works? Проте вони додали інтерактивних завдань, як, наприклад в першій програмі розважальні тестування «Який ти споживач?», а в другій – віртуальна гра продажів та купівлі акцій.

Junior Achievement USA, FinIQ International, The Money House та Money mechanics – це ті навчальні програми, які впроваджують свої заняття офлайн у невеликих групах. Основними методами їхнього навчання є взаємодія в команді, рефлексія та ігрові вправи. Підлітки мають змогу навчатися, як у тренерів, так і один в одного.

Окрім того, що підлітки можуть самостійно навчатися панувати витрати, заощаджувати, інвестувати та дізнаватися про різні способи взаємодії з грошима, The Mint пропонує батькам та вчителям підказки взаємодії з дітьми. Вони розробили документи з візуальним супроводом та історіями, які варто розповідати дітям про гроші та з практичними вправами, які можна робити під час покупок чи інших фінансових операцій.

Також передбачають лише відеолекції з прикладами та історіями без прямої взаємодії з підлітками. Тренери іноді дають невелике домашнє завдання, наприклад порахувати свої витрати за місяць чи спланувати свої майбутні витрати.

Програма Cashflow навчає підлітків через гру й не має додаткових порад чи тестових завдань.

Загалом можна сказати, що існують основні форми та методи навчання, які застосовувались у даних проаналізованих програмах. У цьому дослідженні більшість проєктів запроваджувались у форматі онлайн навчання. Більшість програм використовували наступні методи навчання: текстові статті з теорією, відеоуроки, ігри, робота в групі, тести та запитання з відкритими відповідями.

ВИСНОВКИ

Низька фінансова грамотність серед підлітків призводить до низки труднощів у майбутньому, як на особистому, так і на державному рівні. Прийняття не вигідних рішень стосовно придбання товару чи послуги, споживацька поведінка та невміння заощаджувати може привезти до кредитних заборгованостей. Особа, яка не орієнтується у тому, які фінансові операції вона проводить може опинитися у вразливому становищі та стати жертвою для фінансових шахраїв. Унаслідок цього особа відчуває стрес та згодом може помітити, як погіршується її фізичний стан.

До того ж низька грамотність кожної людини негативно впливає на суспільство в цілому. Через надмірні соціальні виплати, податки обтяжують працездатне населення. Через не виплату кредитів національні банки та бізнеси втрачають доходи.

Навчати фінансовій грамотності потрібно з раннього віку, коли діти лише починають брати участь у простих фінансових операціях. Проаналізовані навчальні програми були орієнтовані на молодь від 13 років. Досліджені програми були запроваджені в США, Великобританії та Україні. Закордоном інтерес до фінансової грамотності з'явився з 1997 року, а в Україні з 2016 року.

Кожна навчальна програма ставила собі за мету навчити підлітків теоретичним та практичним основам фінансової грамотності. Хтось орієнтувався більше на розкриття теми купівлі та продажу акцій, а хтось розробляв програму спеціально для навчання молоді з вадами слуху чи зору. Дехто ж зорієнтував свою програму на запобігання негативних наслідків від низької фінансової грамотності.

Зміст майже усіх проаналізованих програм містить у собі подібні теми фінансової грамотності. Серед основних тем: планування, фіксування місячних витрат, заощадження, кредитування, сімейний бюджет та інвестування. Зміст

може залежати від культури та розвитку країни, а також від сфери зацікавлень розробника програми.

Більшість навчальних програм доступні для учасників в онлайн форматі. Серед методів навчання переважали статті з теорією та практичними рекомендаціями, а також інтерактивні методи, як короткі відео, робота в групах, тести та ігри.

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Рекомендувати організаціям та закладам, що займаються соціальною роботою з підлітками, розробляти та впроваджувати навчальні програми із фінансової грамотності підлітків, оскільки це може сприяти зменшенню їх вразливості та покращенню їх фінансового благополуччя.

Для розробки та впровадження таких програм залучати фахівців із фінансового сектору, а також налагоджувати взаємодію з банками, фінансовими установами та організаціями.

При розробці таких програм, за можливості, орієнтуватися на застосування інтерактивних методів навчання, використання практичних завдань тощо.

При розробці навчальних програм звертати увагу на їхню інклюзивність та передбачити відповідні методи навчання, орієнтовані на потреби людей з інвалідністю. Зокрема, доцільно відео-лекції супроводжувати перекладом на жестову мову, друковані матеріали розробляти зі шрифтом Брайля тощо.

При розробці програм використовувати модульний підхід з тим, щоб учасники, які отримали базові навички фінансової грамотності могли долучитися до вивчення більш складних тем таких як інвестицій, купівля акцій та благодійності.

Більшість організацій, які розробляють навчальні програми не співпрацюють з Міністерством освіти та не запроваджують їх в освітніх

зкладах, щоб кожна дитина з будь-яким соціально-економічним статусом мала можливість стати фінансово спроможною особистістю. Тому доцільно розглянути можливість факультативного навчання в школах фінансової грамотності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Asian Institute of Finance. (2015). Finance matters: Understanding gen y. Kuala Lumpur, Malaysia: Government Printing Office.
2. Bandura, A. (1986). Social foundations of thought and action. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
3. Bernheim, B. Douglas & Garrett, Daniel M. & Maki, Dean M. (2001): Education and saving: The long-term effects of high school financial curriculum mandates
4. Choi, L. (2009). Financial stress and its physical effects on individuals and communities. Community Development Investment Review, 5(3), 120-122.
<https://www.frbsf.org/community-development/files/choi.pdf>
5. Chong, K. F., Sabri, M. F., Magli, A. S., Abd Rahim, H., Mokhtar, N., & Othman, M. A. (2021). The Effects of Financial Literacy, Self-Efficacy and Self-Coping on Financial Behavior of Emerging Adults. The Journal of Asian Finance, Economics and Business, 8(3), 905–915.
<https://doi.org/10.13106/JAFEB.2021.VOL8.NO3.0905>
6. Clarke, M. C. (2005). The Acquisition of Family Financial Roles and Responsibilities. Family and Consumer Sciences Research Journal, 33(4), 321–340. doi:10.1177/1077727x04274117
7. Compen, Boukje & De Witte, Kristof & Schelfhout, Wouter. (2018). The Role of Teacher Professional Development in Financial Literacy Education: A Systematic Literature Review. Educational Research Review. 26. 10.1016/j.edurev.2018.12.001.
8. Consumer Research and Resources Centre (CRRC). (2012). The survey of financial behavior and financial habits of young workers.
<http://www.crrc.org.my/crrc/A-report-on-the-survey-of-financial-behaviours-andfinancial-habits-of-young-workers/pdf>
9. De Witte, K., Holz, O., and De Beckker, K. (2020). Financial education – Current practices and future challenges. Waxmann Münster – New York. ISBN 978-3-8309-4063-0. Pp. 193.

10. Dirk De Bock, Inne De Win, Geert Van Campenhout (2019) Inclusion of Financial Literacy Goals in Secondary School Curricula: Role of Financial Mathematics. *Mediterranean Journal for Research in Mathematics Education*
11. Fabris, N., & Luburic, R. (2016). Financial Education of Children and Youth. *A Journal of Central Banking Theory and Practice*, 2 (1), pp. 65-79
12. Financial literacy and Education Commission (2011) Promoting Financial Success in the United States: National Strategy for Financial Literacy
13. Financial Services Authority (2016). National Literacy and Financial Inclusion Survey. Ministry of Financial Literacy and Inclusion, OJK Consumer Education and Protection Sector
14. Hayhoe, C. R., Leach, L. J., Turner, P. R., Bruin, M. J., & Lawrence, F. C. (2000). Differences in spending habits and credit use of college students. *Journal of Consumer Affairs*, 34, 113-133. <http://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2000.tb00087.x>
15. Ida, K., & Dwinta, C. Y. (2010). The effect of locus of control, financial knowledge, income on financial management behavior. *Jurnal Bisnis Dan Akuntansi*, 12(3), 131-144. <https://doi.org/10.34208/jba.v12i3.202>
16. Joo, S. H., & Grable, J. E. (2004). An exploratory framework of the determinants of financial satisfaction. *Journal of Family and Economic Issues*, 25(1), 25-50. <https://doi.org/10.1023/B:JEEI.0000016722.37994.9f>
17. Kefela, GT (2010). Promoting Access to Finance by Empowering Consumers: Financial Literacy in Developing Countries. *Educational Research and Reviews*, 5 (5), pp. 205-212
18. KwangJong Ahn, June-Suh Cho (2019) Major concerns of FinTech (Financial Technology) services in the Korean market Hankuk University of Foreign Studies
19. LeBaron, A. B., Holmes, Erin K., Jorgensen, Bryce L., Bean, Roy A. (2020) Parental Financial Education During Childhood and Financial Behaviors of Emerging Adults. *Journal of Financial Counseling and Planning* DOI: 10.1891/JFCP-18-00021

20. Lučić, A., Barbić, D. & Uzelac, M. (2020). The Role of Financial Education in Adolescent Consumers' Financial Knowledge Enhancement. *Market-Tržište*, 32 (Special Issue), 115-130. <https://doi.org/10.22598/mt/2020.32.spec-issue.115>
21. Lusardi, A., & Mitchell, O. (2017). How Ordinary Consumers Make Complex Economic Decisions: Financial Literacy and Retirement Readiness. *Quarterly Journal of Finance (QJF)*.
22. Lusardi, A., Mitchell, O. S., & Curto, V. (2010). Financial literacy among the young. *Journal of Consumer Affairs*, 44(2), 358-380. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2010.01173>
23. Malaysian Financial Planning Council. (2016). A survey of financial behavior and financial habits of young working Malaysians. Kuala Lumpur, Malaysia. Government Printing Office.
24. Migheli, M., & Moscarola, F. C. (2017). Gender differences in financial education: Evidence from primary school. *De Economist*, 165(3), 321–347. doi:10.1007/s10645-017-9300-0
25. Molly A. and Hayes, W. (2010). Financial Literacy and Education: An Environmental Scan. *Journal of Elsevier, The International Information & Library Review* (2010) 42, 105-110.
26. Nguyen, T. A. N., & Nguyen, K. M. (2020). Role of financial literacy and peer effect in the promotion of financial market participation: Empirical evidence in Vietnam. *The Journal of Asian Finance, Economics, and Business*, 7(6), 1-8. <https://doi.org/10.13106/jafeb.2020.vol7.no6.001>
27. O'Neill B., P. Brennan (1997) "Financial planning education through the Life Cycle. *Journal of Family and Consumer Sciences*
28. OECD (2017), *Financial Incentives for Steering Education and Training, Getting Skills Right*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264272415-en>.
29. OECD (2020), *PISA 2018 Results (Volume IV): Are Students Smart about Money?*, PISA, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/48ebd1ba-en>.

30. Organization for Economic Co-Operation and Development (OECD). 2016. International Survey of Adult Financial Literacy Competencies. Paris, France: OECD.
31. Otter Tail Corporation. (2010). Reports 2010 Financial Results and Issues 2011 Earnings Guidance
32. Parahiyangan, F. A. (2013). The influence of self-control and future orientation on the attitude of financial managers and behavior in family financial management. Surabaya: Sekolah Tinggi Ilmu Ekonomi Perbanas.
33. Piaget, J. and B. Inhelder, 1960. The growth of logical thinking from childhood to adolescence, Rutledge and Kegan Paul, London.
34. Remund D.L. (2010) Financial literacy explicated: the case for a clearer definition in an increasingly complex economy. The Journal of Consumer Affairs
35. Rilsha & Fachrun Nissa (2019) The Role Of The Importance Of Financial Literation For Generation Millennialdi Era Digital. Proceeding International Seminar on Islamic Studies.
36. Sabri, M. F., & Aw, E. C. X. (2019). Financial literacy and related outcomes: The role of financial information sources. International Journal of Business & Society, 20(1), 286-298.
<http://www.ijbs.unimas.my/images/repository/pdf/Vol20-no1-paper18.pdf>
37. Sumit Agarwal, John C. Driscoll, Xavier Gabaix, & David Laibson. (2009). The Age of Reason: Financial Decisions over the Life Cycle and Implications for Regulation. Brookings Papers on Economic Activity, 2009(2), 51–117. doi:10.1353/eca.0.0067
38. Synchrony Financial (2018). Understanding Gen Z: Insights on their behavior, financial knowl-edge and spending patterns. Available at: <https://www.synchrony.com/download/2018-Under-standing-Generation-Z.pdf>
39. The Personal Finance Ecosystem. NEFE (2021). From <https://www.nefe.org/initiatives/ecosystem/default.aspx>

40. The President's Advisory Council on Financial Literacy (PACFL, 2008) This definition is based on the definition of financial literacy from the Jump start Coalition: <http://www.jumpstart.org/guide.html>.
41. U.S. Financial literacy and Education Commission (2020) Annual Report to Congress
42. Van Dam, R, Klaver, J, Van der Weijden, R. (2014) Sturen op motivatie. Gemotiveerd deelnemen aan budgettrainingen (RAAK-project). Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam, Kenniscentrum Maatschappij en Recht, lectoraat Armoede en Participatie
43. Zulfaris, M. D., Mustafa, H., Mahussin, N., Alam, M. K., & Daud, Z. M. (2020). Students and money management behavior of a Malaysian public university. The Journal of Asian Finance, Economics, and Business, 7(3), 245-251. <https://doi.org/10.13106/jafeb.2020.vol7.no3.245>
44. Кабінет Міністрів України (n.d.) Інклюзивна політика. Урядовий портал. Доступ: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/inklyuzivna-politika>